

RATUSZ (158) *sb m*

ratusz (143), **ratus** (10), **ratuz** (5); ratus *ZapKościer* (10), ratuz *Calep* (5).rã- (128), ra- (7); ra-*OpecŻyw*, *MurzNT*; rã- : ra- *RejZwierz* (4:1), *BibRadz* (2:1), *HistLan* (4:1), *SarnStat* (22:2).

sg *N* ratusz, ratusz (24). ◇ *G* ratusza (22). ◇ *D* ratuszowi (2). ◇ *A* ratusz, ratus (43). ◇ *I* ratusz(e)m (7). ◇ *L* ratuszu (49). ◇ *pl G* ratusz(o)w (1). ◇ *A* ratusze (4). ◇ *L* ratuszach (6); -ach (3), -äch (3); -ach *KlonWor*; -ach : -äch *SarnStat* (2:3).

Sł stp, *Cn notuje*, *Linde XVII – XVIII w.*

1. *Okazały budynek będący siedzibą władz państwowych, administracyjnych, sądowniczych (często z aresztem) (z niem. Rathaus ‘dom rady’); praetorium Murm, Mymer¹, BartBydg, PolAnt, Vulg, Mącz, Calep, JanStat, Cn; basilica, curia Mącz, Calep, Cn; buleuterion, senaculum Calep, Cn; forum iudiciale, regia Mącz (143) : Praetorium eyn richterhauß Ratuff. Murm 176; Mymer¹ 6v, 11v; Praetorium, locus, ubi praetor residet, vel domus iudiciaria ad discutiendum, rathush BartBydg 122b; Parum est ut in curiam venias nisi et convoces et intersis Senatui, Máło po tym iż przydźiesz ná ratusz yeffi nie zwołałz álbo fám nie będziefz oblicznym w rádźie. Mącz 282b; Pro curia, Przed ratuszem. Mącz 323a, 73a, d, [176]c, 319d, 473a; Buleuterion, Locus consiliis publicis destinatus, Senaculum, Curia – Ratusz, radni dom. Calep 142a; Praetorium, Domus in qua Praetor habitat, sive dux – Dom przełożonego magiftratu, ratusz. Calep 844b, 279a, 967a; Ach což takich Iudażow w domách y łzpitalách, W kościelech ná Ratuszách y w Książęcych falách! KlonWor **2, 18.*

Szereg: »sądowny dom albo ratusz« (1): Basilica, Latine Regia. Graeci enim βασιλικημ vocant Sądowny dóm/ albo Ratusz/ też Kościół/ Krolewski pałac/ albo/ Dwór. Mącz 23c.

a. *Siedziba władz miejskich (83) :*

α. *W czasach średniowiecznych i nowożytnych (80) : MetrKor 34/268, 37/2v; BVrmiftrzá z Rádą vřząd ná thym ielth/ przynamniey raz w tyydźień álbo ile kroć potrzebá przyniefy ná Rathufz fye łchodźić/ o pořpolitym dobrym rádźić GroicPorz b3v; Ná thákiego pozew ná křtałt Mándatu nápiřány [...] ma być przybit przy obliczności dwu álbo trzech řwiádkow/ ná Ratuszu/ álbo ná drzwiách onego ktory ma być pozwan/ ieffi dom ma GroicPorz p2v, b4, n3v; KrowObr 8; (nagł) Ratusz Krákowřki. (–) BYł Cefarz ieden Rzymřki/ co czápkę zeymował/ Gdy miyał řzubienicę/ Iufticia iá zwał. Owřzemby wiefzey Ratusz/ godzyen poczćiwofći/ Ieffiže w nim nie bywa/ wřzeteczney chćiwofći. RejZwierz 111, 111v, bb4; Idzie przez miáłto [Brunszwik] Onákrá rzeká/ pięć Ratuszow y tyle vřzędow BielKron 290; ziecháli [książęta] do domu Rzymřkiego/ tho ielth do Ratuszá/ ábowiem w Fránkfurćie ták Ratusz przezywáią [...]. Thámže w Ratuszu będąc/ mieli nieiákie táiemne rozmowy z Cefárzem BielKron 330; Látá 1453. Smowiona ielth Kázimierzowi Krolowi przes pořły we Wrocłáwiu ná Ratuszu małżonká Elźbietá BielKron 391; poiman Słábořz y przywiedzyon ná Ratusz/ ofádzili [.] o nim práwo gorące/ y řćieři. BielKron 418, 278, 282v, 326v, 331 [3 r.], 393v [2 r.], 398, 399v [2 r.]; HistLan ktv, E3 [2 r.], F, F5; (nagł) Stárořtá á Burmiftrz. (–) Witaycieřz Pánie Burmiftrzu/ Ná Ratuszu řławny miřtrzu/ Wieleřcie ich ofádzili/ Co nie dawno w łykach byli. RejZwierz 234, B4, [238]; StryřWjaz C3v; á w káždym folwárku ma bydź wagá/ iáko w mieřćie w Ratuszu vczyniona. GostGosp 58, 142; W czym/ té obádwá vřzędy/ řadnéy zwłoki nie máią czynić: ále quotienscunque táká řpráwá przypádniefz onę niemiefz kánié odpráwić řpólnie ná ratuszu máią. SarnStat 272, 280, 281, 282, 363, 537 [2 r.]*

(13); Nie fromotá Miáftom zacnieyfzym w Europie (iż infzych nietknę) y ozdobnieyfzym/ mieć w pośrzod rynku álbo Ratuřá mieyfce tákiey íprawiedliwořci *PowodPr* 80; *CiekPotr* 33; Támże ná Ratuřu Przeprafza kát [...] Stráceńcá nieboraká *KlonWor* 40.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miasta [zawsze: ratusz + przymiotnik] (10): A záfy od Sentencyey wyřzłego Prawá/ do Comiffarzow ízełci Miaft wyřzłzey miánowaných íkłádáią czás ná pierwře ich zelźcie ná Ratuř Krákowłki. *GroicPorz* bb2, bbv; *RejZwierc* 111, bb2v; *BielKron* 400v; IZ téż cířz pořłowie profzą: áby Ziemřkié Roki ná Ratuřu Socháczewřkim zázwdy íądzoné były *SarnStat* 744, 541, 744, 1152 [2 r.].

W charakterystycznych wyrażeniach przyimkowych: [być, stawić się, coś robić itp.] na ratuszu (30), w ratuszu (5); [(do)prowadzić, odnieść coś, schodzić się, pospieszyć się, stawić się, pozwać itp.] na ratusz (11), do ratusza (2); [przybić, wymalować itp.] na ratuszu (5); [coś robić] u ratusza, pod ratuszem, przed ratuszem; [schodzić itp.] z ratusza (2); [iść] ku ratuszowi; [bieżeć] pod ratusz; [kto, co] na ratuszu (3), pod ratuszem (2).

W porównaniach (3): *RejZwierc* 14v [2 r.]; Bo pátrř iż kto ták nie będzie ozdobiony thymi pięknemi cnotámi á zacnemi obyczáymi żywotá řwego/ á infze s tego karze/ ieřt iáko on burmiřtrř ná zacnym ratuřu co mieyfkyemi íkárby ízáfuię/ więc máłe złodzieyki íkázuię wieřić/ á řam řie nie baczy iż tyle troie vkrádnie. *RejZwierc* 148v.

Zwroty: »stawić się na ratuszu, na ratusz« [szyk zmienny] (2:1): Ia N. slyvbuya, řřwam czeřcz řřwam wyara ze řřya mąm sthawycz wthorvnyv wřtharim myeřczye na rathuřu thv gdzye yego krolyewřka myłořcz řřwam ofřobą bycz raczy *MetrKor* 34/268, 37/2v; *RejFig* Ee3v.

»zasieść na ratuszu« (1): Czáfem řobie [burmistrz] z przyřtoyną powagą zářiędzie Ná Ratuřu ná íprawách/ ná řwoim urzędźie *KlonWor* 14.

Wyrażenia: »ratusz miasta [którego, jakiego]« = *praetorium civitatis* *JanStat* (5): A tá vřtáwá [...] ma byđż czynioná przy Rádźie ná Ratuřu przednieyřłęgo miáftá w Woiewództwách ich *SarnStat* 270; O księgách Stárořtów wielkięy Polłki, áby były ná ratuřu miáftá Poznáńskięgo chowané *SarnStat* 541, 271, 538, 938.

»na ratuszu sprawa« = *sąd* (1): Cnotliwym cnotá ieřt daná zá práwá/ Ná niecnotliwe ná ratuřu íprawá. *RejZwierc* 225.

Przen (1) : Boć mądrość ná řwecie ieřth iákoby iáki ozdobny ratuř w iákim zacnym mieřcie/ rozlicznemi cnotámi iáko on ratuř wieřyczkámí ofádzona. A náuki pocźciwe/ á ćwiczenia rořtropne řá iákoby gořćińce do onęgo miáftá z rozlicznych řtron/ ktore łácwie/ kto ma bácźność rořtropną przewodnikiem/ doprowadzą do **ratuřá** onęgo. *RejZwierc* 14v.

aa. *Areszt mieszczący się w ratuszu* (2) : Vřtáwiliřmy/ iż gdyby w ktorymkolwiek mieřcie był řłáchćic poiman o iáki gwałt od mieřzczan: táki řłáchćic ná Ratuřu ma być władzon. *UstPraw* F4.

Wyrażenie: »ratusz mieyřcki« (1): tedy tákowy řzłáchćic o gwałt poimány może byđż zádźierzan w Ratuřu mieyřckim/ ábo miářteczká [*in Praetorio civitatis vel oppidi* *JanStat* 594] onęgo gđźie będzie poyman *SarnStat* 503.

β. *W czasach Imperium Rzymskiego (1)*: W mieście Máffylye/ był ten obyczaj (który był podobno od Greków przyzvedł) iż chowano ná rathufzu truciznę/ dla tego/ áby iá mogł káždy ten wziáć/ ktoby pokazał to wrzędowi/ y wywiadł/ że ma przyczynę słuźną zysć s tego światá *GórnDworz* Y4v.

γ. *W czasach biblijnych (2)*: Y vrádzili ftháršzy ná ratufzu/ pośláć do woýłká do Hetmáná ktorego zwano Holofernes/ iż iuż áby murow niepfował/ á piątego dnia chcieli mu sie poddáć/ rzeczy fwe opátrzywfzy. Przybieglá [*Judyta*] ná ratufz/ pogromiá/ pofukáá vłthráłzone chłopy ony *RejZwierc* 154.

b. *Siedziba władz miasta–państwa w starożytnej Grecji [w połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miasta] (1)*: Prytanium, Miełce było w Atheniech/ gdzie pánowie rádni mieszkwáli [*urzędujący prytanowie pełnili swoje obowiązki całą dobę*]/ Páłac/ Ratufz Athenieńłki. *Mącz* 328c.

c. *Siedziba senatu w starożytnym Rzymie (7)*: Rzymyáne záfwełe gdy yáká fpráwę myeli myeć ná Ratufu/ zwykli byli zaráz fyny fwe s sobá bráć á poymováć/ [...] áby zá młodu mogli obaczáváć fpráwy/ á rády/ y wotowánia ftarłfych rádzyc oycow fwych *GliczKsiqz* K5v; *BielKron* 25v; Caruit foro postea, Pompeius. Caruit senatu, Caruit publico, Nie poštał potym ná Ratufzu/ álbo/ ná fádziech/ Nie bywał w rádnie. Ná rynku niepoštał/ álbo z domu sie nigdziey nie wychilił. *Mącz* 38c, 363a; Ktora rzecz iest zafte o Catonie napifaná/ ktory wten czas gdy Senat Rzymłki w radzie fiedział/ częstokróć zwykl był Xiáźłki ná ratufzu czytáć *KwiatKsiqz* G3v, D3v, Nv.

d. *Siedziba pretora (tu w Jerozolimie) (28)*: *OpecŻyw* 118v; *OpecŻywSandR nlb* 4v; Tedy żołnierze ftaročini/ wzięwłzy Iefuła na (*marg*) w (-) Rathufz/ zgromádzili do niego wzyfłkę rotę *MurzNT Matth* 27/27; Tedy [*Piłat*] wfłedł zás ná Rathufz/ y rzekł do Iezufa: [...] *Leop Ioann* 19/9, *Ioann* 19/4; *BibRadz Ioann* 18/28 [2 r.], 33; Godźieneš P. Iezu Chryfłe wfłelkiey częci y chwały/ w páwłoce od Piłatá/ po ták frogich mękách/ nieprzyácielom twym z ratufzá vkazány. *LatHar* 542, 318, 699, 730, 731 [2 r.], 733, 735; Prowadźili tedy Iefuła od Káiphálzá ná (*marg*) do.NL. (-) ratufz (*marg*) do páłacu, gdzie Piłat mieszkał y fádził. (-). *WujNT Ioann* 18/28, *Matth* 27/27, *Ioann* 18/28, 33, 19/4 [2 r.], s. 379 *marg*, *Ioann* 19/9, 13.

ratusz czyj [= Piłata] (2): mocy twé [*Tyberiuszu*] wfłyfłki rzeczy ktoré sie dziály o Iezufie ná ratufu moijm znaiomé czynię przez ninieyłłé piłanié *OpecŻywList* C2, C2.

Wyrażenie: »stroże ratusza« (1): Tedy onij ná drzewie go vkrzyżowali/ a vmarlé⁸⁰ pogrzebłfły/ ftroże ratufła mégo rycérze polożyli *OpecŻywList* C2.

Szereg: »ratusz abo sądowy dom« (1): A żołnierze wprowadźili go do śieni ratufłzney [*in atrium praetorii*] (*marg*) ktora iest ratufzem. G. ábo fádowym domem. (-)/ y zwołáli wfłyfłkiey roty. *WujNT Mar* 15/16.

e. *Siedziba władcy (tu w krajach Bliskiego Wschodu) (3)*: Po odiechánium Sołtaná byłem w ratufzu pod ftrażá/ chodźilem w okowách. Byłá tam żoná iedná ze trzech Sołtanowá *BielKron* 458, 458.

ratusz czyj (1): [*starosta*] rzekł: Będę cię fłuchał/ gdy tez przyidá ci ktorzy ná cię fłkárzyć máią. Y rofkazał go ftrzedz ná páłacu (*marg*) ná ratufzu. (-) Herodowym. *WujNT Act* 23/35.

f. *W tłumaczeniu łacińskich rzeczowników oznaczających okazały budynek, pałac (3)*: Praetorium dicitur magnificentum aedificium in rusticis praediis et urbana villa, ein werhaus/ ein wáfferhaus Ratufł.

Murm 26; *Capitolium saxo quadrato substructum* Ratułz czworogrąnnym kámieniem podbudowany. *Mqcz* 423b; *Basilica* – Pałac krolewicy [!], albo dom piżni panskij, iako iełt rątułz. *Calep* 124b.

2. *Urząd miejski (14)* : Miałta ktore mayą gole plathy na rathułł czy od thyiłacza zlothych plathu dziełfiencz yeznich od pianczy łeth zlothich, piencz iezdnych dobrze zbroynych niechay wyprawiają *ConPiotr* 31v; Ktory Pan zamożyłty/ tym nápráwić może miałto/ y ludzi zwabić do niego: położyć fumnę pieniędzy zá rownym pożytkiem/ álbo dármo [...] ná Ratułz v Rádźiec/ áby iemi vbołstwo hándlowáło *GostGosp* 142; *ZapKościer* 1582/8v, 29.

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy miasta [w tym: ratusz + przymiotnik (8), przymiotnik + ratusz (1)] (9): yako ya othem wyem ysz slachathny Ian wysznyewsky szpłalath nye zywe szeszłodzyemy [!] [...] a ny wynen yeszth thego obwynyenia wedluk registr Rathuscha warschewskyego et wedluk poszw. *ZapWar* 1510 nr 2081; a ktora by strona stronyę tego kupu nyetrzimala ta ma napyerwy stronye litkup zaplaczycz yako kłodę pywa [...] a na Ratus Kołczerłki 3 slotę czerwonye a lytkupnykom wáżę piwa Kołczerłkego *ZapKościer* 1584/51, 1582/34, 1583/37, 1584/43v, 45, 1585/62v, 1586/68, 1587/71v.

Przen (1) : Oto łyłzimy iż poimána iełt napirwej bestia y fáłzwy prorok iey z nią połpołu [...]. Coż tho iełt zá bestia: y co iełt ten fáłzwy prorok iey? [...] Iużechmy łie o tym dofyć náłłucháli/ y iákie iuż ná nią dawno dekretá wyłzły/ y iáki miał być vpadek iey/ iedno ielzczę nie słtála łie byłá exekucia dekretow tych/ ále tu iuż łyłzimy iż iá iuż zdano z grodu ná ratułz/ á iuż łie słtáło wypełnienie łádu iey *RejAp* 163v.

3. *Sprawy zwiqzane z działalnością władz ratuszowych (w pl) (1)* : *W połączeniu szeregowym (1)*: MAć téż/ dźiatki/ łwé przymioty Chudobá/ bo bliżéy cnoty: [...] Fráfunków wielkich nie czuie/ Myśli trudnych nie kołztuie: [...] Ná łéymy/ woyny/ ratułze/ Niechceli/ tedy nie kłufze. *KochMRot* B2v.

Synonimy: 1. *radny dom, rzymski dom, dom sądow(n)y (a. sądny)*.

MP